

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№ 09 APREL (NİSAN) 2008

FƏLSƏFİ KƏLAM VƏ NƏSİRƏDDİN TUSİ

Dr. Aqil ŞİRİNOV

Azərbaycan elmi mühitində Nəsirəddin Tusi daha çox dəqiq elmlər və əxlaq sahəsindəki xidmətlərilə tanınmışdır. Ancaq onun dini elmlərdə, xüsusilə də İslam əqidəsini əqli əsaslarla müdafiə edən kəlam elmindəki yeri mövzusu diqqətdən kənar qalmışdır. Əlbəttə, bunun obyektiv səbəbləri vardır. Ən əsas səbəb isə Sovet hakimiyyəti illərində dini elmlərə qarşı göstərilən mənfi münasibət olmuşdur.

Əbu Hamid əl-Qəzzalidən (ö. 505/1111) etibarən sünni kəlamı fərqli bir məcraya yönəldi. Qəzzali, əvvəllər bir çox əsas mövzuda fərqli qütblərdə durmaqla birlikdə kəlamçıların hədəfinə məruz qalmayan məşşai (peripatetik) fəlsəfəsini, xüsusən də bu fəlsəfə məktəbinin ən qabaqcıl təmsilçisi olan İbn Sinanı (ö. 428/1037) tənqid hədəfinə çevirdi. Əlbətdə əvvəllər də həm kəlamçılar, həm də məşşai filosofları qarşılıqlı olaraq öz əsərlərində bir-birlərini ittiham edirdilər. Ancaq Qəzzali, özündən əvvəlkilərdən fərqli bir şəkildə fəlsəfəyə hücum etdi. O, “Təhafutu’l-Fəlasifə” adlı əsərində məşşai filosofların, xüsusən də İbn Sinanın görüşlərini İslama uyğunluğu baxımından müzakirə etdi. Onun gəldiyi nəticəyə görə, məşşailər bir çox məsələdə İslam əqidəsinə zidd düşüncələrə sahibdirlər. Bu məsələlərin üçündə isə onlar İslamdan kənara çıxmışlar. Bunlar kainatın əbədi olduğuna, həşrin (öldükdən sonra dirilmə) cismən olmayacağına və Allahın cüziyyəti bilmədiyinə dair iddialardır.

Qəzzalının məşşai fəlsəfəsinə qarşı belə sərt reaksiyasının əsas səbəbi o dövrdə sünni kəlamı üçün ən böyük təhlükə olan Batini-İsmailiyyə idi. Bu cərəyana mənsub olanlar öz görüşlərini yaymaq üçün fəlsəfədən silah kimi istifadə edirdilər. O dövrdə dəqiq elmlər də fəlsəfəyə daxil olduğundan insanlar elə başa düşürdülər ki, əgər filosofların bu elm sahələrindəki mülahizələri doğrudursa, deməli metafizika sahəsində söylədikləri də mötəbərdir. Bu mülahizə fəlsəfədən öz görüşlərini yaymaq üçün istifadə edən batiniyələrin işlərini asanlaşdırır və xalq kütlələrinin onlara yönəlməsinə

səbəb olurdu. Qəzzali filosofların metafizika sahəsində dediklərinin dəqiq elmlərdə, xüsusən də riyaziyyatdakı mülahizələri kimi dəqiq olmadığını, hətta, əksəriyyətinin səhv olduğunu isbat etmək məqsədilə qeyd olunan əsərini qələmə aldı. O, bunula həm batinilərin propaqandasının qarşısını almaq, həm də metafizik mövzularda filosofların o qədər də tutarlı olmadığını üzə çıxarmaq məqsədini daşıyırdı. Əsərində əsasən Əbu Əli İbn Sinanın görüşlərini tənqid etməsinin əsas səbəbi isə İbn Sinanın məşşai fəlsəfəsinin ən önəmli nümayəndəsi olmasıydı.

Qəzzali fəlsəfəni tənqid etməklə birlikdə onun müddəalarının hamısının səhv olduğunu irəli sürməyin yanlış olduğunu da qeyd edirdi. O, xüsusilə, məntiq qaydalarının doğru olduğunu və bunlardan kəlam elmində istifadə etməyin lüzumlu olduğunu irəli sürürdü. Qəzzalinin bu görüşü özündən sonra rəğbət qazandı və daha sonrakı kəlamçılar məntiqi “alət elm” kimi qəbul etdilər.

Qəzzalidən sonra əvvəllər fəlsəfi mövzulara o qədər də maraq göstərməyən kəlamçılar, xüsusən də əşəri məktəbinə mənsub olan kəlamçılar, əsərlərində fəlsəfi mövzuları müzakirə etməyə başladılar. Belə ki, bu dövrdən etibarən fəlsəfi mövzuların müzakirə olunduğu varlıq (ontologiya) və idrak (qneseologiya) nəzəriyyələrindən bəhs edən bölümlər kəlam kitablarının yarından çoxunu təşkil edirdi.

Sünni mütəkəllimlər¹ içərisində tam mənasıyla fəlsəfi kəlamın qurucusu, məşhur əşəri kəlamçısı Fəxrəddin ər-Razi (ö. 606/1209) hesab edilir. Onun “əl-Məbahisu’l-məşriqiyyə”, “əl-Mətəlibu’l-aliyə”, “Nihayətu’l-uqul”, “əl-Muhassal” və çoxlu sayda başqa əsərləri fəlsəfi kəlamın ilk önəmli nümunələrindəndir. Razidən etibarən kəlam kitablarına “varlıq, mahiyyət, vəhdət-kəsət, vücub, imkan və imtina” kimi kəlam elminin əsas problemlərinə giriş xarakteri daşıyan və “əl-umur əl-ammə (ümumi mövzular)” adı daşıyan bölümlər əlavə edildi və beləcə “mütəaxxirun dövrü” adı verilən fəlsəfi kəlam ənənəsi yarandı. Razinin bu əsərləri mövzu baxımından daha sonrakı kəlam əsərlərinin hüdudunu müəyyən etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, onun əsərlərinin varlıq və idrak bölümləri də İbn Sinanın problem kimi müzakirə etdiyi mövzulardır. Demək olar ki, fəlsəfi kəlamın əsas hüdudunu müəyyən edən İbn Sina düşüncəsidir. Razidən sonra

¹ Kəlam elmilə məşğul olan, kəlamçı.

sünni düşüncəsində fəlsəfi kəlam sahəsində əsərlər qələmə alan ən önəmli mütəköllimlər Seyfəddin Amidi (ö.), Sadəddin Təftəzani (ö. 792/1390) və Seyyid Şərif Cürcanidir (ö. 816/1413).

Şiə-İmamıyyə fəlsəfi kəlamının qurucusu isə Xacə Nəsirəddin Tusidir. O, kəlam sahəsində fəlsəfi mövzuları ehtiva edən əsərlər qələmə almış və beləcə şiə fəlsəfi kəlamının əsasını qoymuşdur. Həm məşşai ənənəyə, həm də Şeyx Müfid (ö. 413/1022)-Şərif (Seyyid) əl-Mürtəza (ö. 436/1044) kəlam məktəbinə mənsub olması onun bu sahədə işini asanlaşdırmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Razidən fərqli olaraq Tusinin kəlam sistemi öz içərisində məşşai fəlsəfəyə qarşı reaksiонерlik ehtiva etmir. Belə ki, o həm də İbn Sina fəlsəfəsinin ən qabaqcıl şərhçilərindən biri kimi tanınmışdır. Hətta, o, Şəhristaninin İbn Sinanı tənqid atəşinə tutduğı “Musarətu'l-fəlasifə” adlı əsərinə qarşı “Musariu'l-musari” adlı əsərini qələmə almış, bundan başqa fəlsəfə sahəsində ən böyük əsəri olan “Şərhu'l-İşarat”da Fəxrəddin ər-Razinin yönəldiyi tənqidlərə qarşı eyni filosofu müdafiə etmişdir. Tusi fəlsəfə sahəsində bir çox başqa əsərlər də yazmışdır. Bu əsərlərdə o, əsasən məşşai ənənəsinə bağlı qalaraq bu ənənənin zirvəsi hesab edilən İbn Sinanın görüşlərini şərh etmişdir.

Məşhur İslam tarixçisi Zəhəbi (ö. 748/1348) “Tarixu Taciddin əl-Fəzari”dən çıxış edərək Tusinin “Dərin bilikərə malik olan alimlər (mühəqqiqlər) kəlam elminin faydasının az olduğı barəsində görüş birliyinə varıblar. Bu kitablar içərisində də ən az faydalı olan əsərlər Fəxrəddin ər-Razinin kitablarıdır. Bu kitablar içərisində isə ən qarışıq olanı (məxlut) “əl-Muhassal”dır”². Bu sözlər əsində Tusinin ümumən kəlam və ya fəlsəfi kəlamdan deyil, Razisayağı fəlsəfi kəlam lahiyəsindən narazı olduğunu göstərməktədir. Tusinin özünün də bu sahədə əsərlər yazdığını nəzərə alsaq, fəlsəfi mövzuların kəlam kitablarına daxil olmasından narazı olması mümkün deyildir. Elə isə onun fəlsəfi kəlam anlayışını Razinin eyni mövzudakı görüşlərindən fərqləndirən səciyyəvi xüsusiyyətlər nələrdi? Fikrimizcə, Tusini narazı salan əsas məqam Razinin üslubudur. Belə ki, Razinin fəlsəfi kəlam sahəsində qələmə aldığı əsərlərə, xüsusilə də “əl-Məbāhisu'l-məşriyyə”, “əl-Mətəlibu'l-aliyə” və “əl-Muhassal”a diqqət

² Zəhəbi, *Tarixu'l-İslam və vəfəyatu'l-məşahir ve'l-ə'lam : hicri 671-680*, təhqiq edən: Ömər Əbdussəlam Tədmuri, Beyrut, 1999/1419, səh. 115.

yetirsək onların quruluşunda ikilik olduğunu görürük. Adı çəkilən əsərlərdə bir tərəfdə kəlamçıların, başqa bir tərəfdə isə filosofların görüşləri birləşməsinə alternativ olan fikirlər şəklində təqdim olunur. Fəxrəddin ər-Razi bu əsərlərdən ilk ikisində kəlamçı və filosofların görüşlərindən daha çox təsviredici bir üslubla bəhs edir. “əl-Muhassal”da isə o, açıq şəkildə kəlamçıların tərəfini saxlayaraq məşşai ənənəyə qarşı çıxmaqdadır. Tusini narazı salan da məhz elə bu məqam idi. Məhz bu səbəbdən o, əvvəlcə “Təcridu’l-etiqaq”ı yazaraq fəlsəfi kəlam sahəsində Razinin əsərlərinə bir alternativ təqdim etdi. Bundan sonra isə “Təlxisu’l-Muhassal (Naqdu’l-Muhassal)”ı yazaraq Razinin görüşlərini tənqid etdi. Onun Razinin digər əsərlərini deyil məhz əl-Muhassalı seçməsinin səbəbi, bu əsərdə əşəri kəlamçısının öz görüşlərini açıq bir şəkildə irəli sürməsiydi. Həqiqətən də, “Təcrid”in üslubuna diqqət yetirdiyimizdə onun Razinin əsərlərində olduğu kimi, ikili bir quruluşa sahib olmadığını görürük. Bu əsərdə fəlsəfi mövzular kəlamçı mövzular qarşısında bir yamaq kimi görünür. Bundan başqa, Tusi burada Razinin “əl-Muhassal”da etdiyi kimi “kəlamçılara görə”, “filosoflara görə” başlıqlı ifadələr işlətmir; bəzən mütəqaddimun dövrü kəlamçıları, bəzən də məşşai filosoflarını müdafiə edir. Hər hansı bir mövzudan bəhs edərkən “cədəl” üslubundan istifadə etməyərək polemikaya girmir. Ancaq “aləmin qədim³ olmaması” və “Allahın fail-i muxtar olduğu” kimi İslam kəlamının əsas müddəalarından da əl çəkmir.⁴ Bunlardan çıxış edərək Tusinin kəlam sahəsindəki bu çalışmalarına “burhan metoduna əsaslanan fəlsəfi kəlam lahiyəsi” demək mümkündür.

Tusinin kəlamla məşşai fəlsəfəsini tam mənasiylə birləşdiyinin ilk fərqi varan məşhur Osmanlı alimi Taşköprizadə (ö. 968/1561) olmuşdur. O, “Miftahu’s-saadə” adlı əsərində fəlsəfi elmlərlə əlaqəli kitabların oxunma şərtlərindən bəhs edərkən belə deyir:

³ qədim, başlanğıcı olmayan deməkdir.

⁴ Bax. Tusi, *Təcridu’l-etiqaq*, Qum, 1407, səh. 120, 154, 157, 191; Əllamə Hilli, *Kəşfu’l-murad*, təhqiq edən: Həsən Həsənzadə Amuli, hicri-qəməri 1425, səh. 393-394; Əkmələddin Babərti, *Şərhu’t-Təcrid*, Nuruosmaniye Kitabxanası (əlyazma əsər), nömrə: 2160, vərəq 123^b, Əli Quşçu, *Şərhu’t-Təcrid*, (Siyalkuti’nin *Haşiyə alə Şərhi’l-Məvaqif* adlı əsərinin kənarında), İstanbul, hicri-qəməri 1311, C. 3, s. 267-268.

“İkinci şərt onların (filosofların) sözlərilə İslam alimlərinin sözlərini bir birinə qarışdırmamaqdır. Doğru olanla qəbul olunmamalı olanları ayırma qüdrətinə sahib olmamaları səbəbilə müsəlmanlar bu cəhətdən çoxlu zərər görüblər. Bəzən kəlam kitablarında onlardan (filosofların görüşlərindən) bəhs edərək doğruluqlarına dair dəlil gətirməkdədirlər. Nəsirəddin Tusi və onun tərəfdarlarından öncə belə bir məzc (fəlsəfi və kəlami mövzuların eyni yerdə müzakirə edilməsi) yox idi. İmam Gəzzali və İmam Razi kimi sələfdən olan alimlər kəlam kitablarını fəlsəfəylə məzc etmişdilər. Ancaq onlar bunu –necə ki, əsərlərinə görürsən- rədd etmək məqsədilə etmişdilər; zira bunda doğru olmayan bir şey yoxdur. Əksinə, bu, müsəlmanlara yardım etmək və onların əqidələrini qorumaq üçün idi”.⁵

Taşköprizadənin büyük təəssüflə qələmə aldığı bu ifadələr əslində həqiqəti əks elətdirməkdədir. Belə ki, həqiqətən də kəlamla məşşailiyi məzc etmə cəhdləri Qəzzali və Razilə başlasa da, onların bu fəaliyyəti öz daxilində fəlsəfəyə qarşı bir reaksiya ehtiva edirdi və filosoflara cavab vermə məqsədini güdüdü. Xüsusilə, Razinin yaradıcılığına diqqət yetirdikdə, fəlsəfəylə məşğul olmasına və kəlam əsərlərinə fəlsəfi mövzuları daxil etməsinə baxmayaraq, onun kəlam əsərlərində məşşai fəlsəfəyə qarşı antaqonist meyillər görülməkdədir. Bəzi tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, “Razi kəlam naminə fəlsəfəylə məşğul olmuşdur”. Əslində, bu ifadəni qismən dəyişdirərək onun əsəri kəlamı naminə fəlsəfəylə məşğul olduğunu iddia etmək daha doğru olardı. Ancaq Tusinin yaradıcılığına diqqət yetirdiyimizdə vəziyyət tamamilə başqa bir rəngə bürünməkdədir. Onun özünün də məşşai fəlsəfə ənənəsinin nümayəndəsi olduğunu nəzərə alsaq, onun qeyd olunan ənənəyə qarşı hər hansı bir antipatiyası olduğundan bəhs etmək mümkün deyildir. Hətta, bəzi tədqiqatçılar onun “fəlsəfə naminə kəlamla məşğul olduğunu” iddia ediblər. Ancaq Tusinin kəlam əsərlərinə, xüsusilə “Təcrid” və “Fusul”ə nəzər saldıqda bu görüşün tam mənasıyla həqiqəti əks etdirmədiyi üzə çıxar. Belə ki, Tusi bir çox məqamda məşşai ənənənin görüşlərini müdafiə etsə də, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi kəlam elmi baxımından qəbul edilməsi mümkün olmayan mövzularda qeyd olunan fəlsəfi ənənənin görüşlərini tənqid edərək kəlamçı libasına bürünür. Demək

⁵ Taşköprizadə, *Miftahu's-saadə ve misbahu's-siyadə fi mavzuati'l-ulum*, təhqiq edən: Kamil Bəkri, Abdulvahid Ebu'n-Nur, Qahirə, 1968, C. 1, səh. 28.

ki, onun nə tam mənasıyla fəlsəfə naminə kəlamla məşğul olduğunu, nə də kəlamın mənafeyi baxımından fəlsəfəylə məşğul olduğunu söyləmək mümkün deyildir.

Tusin in kəlam elmi sahəsindəki bu metodu özündən sonra böyük rezonans doğurmuşdur. Onun fəlsəfi kəlam sahəsindəki ən böyük əsəri olan “Təcridü’l-etiqađ”a yazılan şərh və haşiyələrin çoxluğu bunu təsdiq edir. Belə ki, istər sünni, istərsə də şiə kəlam ənənəsində adı çəkilən əsərə iki yüzdən çox şərh, haşyə və təliqat yazılmışdır. Osmanlı mədrəsələrində “Təcrid”in Şəmsəddin İsfahani (ö. 749/1349) tərəfindən yazılan şərhinə Seyyid Şərif Cürcaninin (ö. 816/1413) yazdığı haşiyənin dərs kitabı kimi oxudulması Tusi düşüncəsinin Osmanlıda da yaxşı tanındığını və rəğbət qazandığını göstərməkdədir. Əslində, Tusinin adı keçən əsərinin İslamın hər iki əqidə məktəbinə mənsub olan alimlər tərəfindən rəğbətlə qarşılınması kəlam tarixində nadir halda görülən, hətta, demək olar ki, Tusiyə qədər görülməyən bir hadisədir. Fikrimizcə, bunun əsas səbəbi Tusinin digər məzhəblərə qarşı təəssüb hissi ilə yaxınlaşan bir alim olmamasıdır. Onun öz müasirləri olan sünni alimlərilə dostluq münasibətləri qurması fikrimizi təsdiqləməkdədir. Belə ki, Tusinin Qutbuddin əş-Şirazi (ö. 710/1311) və Nəcməddin əl-Katibi (ö. 740/1339) kimi qabaqcıl tələbələri Əhl-i Sünnətə mənsub alimlər olmuşlar. Bundan başqa Marağadakı rəsədxanada onunla birlikdə çalışan alimlər içərisində də bir çox sünni alim vardı. Tusinin məşhur əsəri mütəkəllimi Qazi Beyzaviylə (ö. 685/1286) də dost olduğu qeyd olunur. Əsərlərində digər məzhəblər haqqında alçaldıcı ifadələr işlətməməsi də onun təəssübdən uzaq olduğunun başqa bir dəlilidir. Ayrıca müəyyən edə bildiyimiz qədər Tusi, digər İslam məzhəblərini təkfir etməyən ilk İmami alimdir. Ondan öncə Şiə-İmamıyyə kəlam məktəbinə mənsub olan alimlər digər məzhəblərə mənsub olan müsəlmanları təkfir edirdilər.⁶ Tusi isə digər müsəlmanların təkfir edilməsinin doğru bir hərəkət olmadığını açıqca vurğulamışdır.⁷ Məhz bu səbəblərdən o, İbn Teymiyyə (ö. 728/1328), İbn Qayyim əl-Cəzviyyə (ö. 751/1350) və bu kimi sələfiyyə

⁶ Bax. Şeyx Müfid, *Əvailü’l-məqalat*, təhqiq edən: Mehdi Mühəqqiq, Tehran, hicri-qəməri 1413, səh. 11; Muəmməd Həsən Qədrdan Qaraməliki, *Kəlam-e fəlsəfi*, Qum, hicri-şəmsi 1383, səh. 179-210

⁷ Tusi, *Təlxisu’l-Muhassal*, Beyrut, 1405/1985, səh. 405.

alimləri istisna olmaqla həm sünni, həm də şiə kəlam məktəbinə mənsub olan alimlər tərəfindən hörmətlə anılan bir alimə çevrilmişdir. Mütəəxxirun dövrünün ən böyük mütəfəkkirlərindən sayılan Təftəzani, Cürcani, Mir Damad (ö. 1041/1631), Molla Sədra (ö. 1050/1641), Əbdürrəzzaq Lahici (ö. 1051/1641), Molla Fənari (ö. 834/1431) kimi alimlər öz əsərlərində Tusinin görüşlərinə yer ayıraraq ondan “mühəqqiq” deyə bəhs etmişlər. Bu da Tusinin Fəxrəddin ər-Razilə birlikdə mütəəxxirun dövrü düşüncəsindəki təsirini göstərməkdədir.

Tusinin kəlam sahəsində ən önəmli əsərləri “Təcridu`l-e`tiqad”, “Təlxisu`l-muhassal”, “Fusul” (“əl-ədillətu`l-cəliyyə fi şərhi`l-Fusuli`n-Nasiriyyə” adlı əsərlə birlikdə yayınlanmışdır, Beyrut, 1986, “Qəvaidu`l-əqaid” (“Təlxisu`l-Muhassal”da, səh. 437-468) və “İsbat-ı vacib” risalələridir (hazırlayan Fuad Sezgin, Frankfurt, 2000/1420). Bunlardan başqa da onun “Risalətu`l-imamə” (Tehran, 1916/1335 və “Təlxisu`l-Muhassal”da, səh. 424-433), “Şərhu Məsələti`l-elm” (“Əcvibətu`l-məsaili`n-Nasiriyyə”də, Tehran : Pejuheşgah-e Ulum-e İnsani və Motaləat-e Fərhəngi, hicri-şəmsi 1373, səh. 71-108), “Cəbr və Qədər risalələri” (“Məcmua-e Rəsail-e Xacə Nəsirəddin Tusi” kitabında, Tehran, hicri-şəmsi 1335, səh. 8-27 və “Təlxisu`l-Muhassal”da, səh. 477-478), “Əqallu mə yəcibu`l-i`tiqadu bih” (“Təlxisu`l-Muhassal”da, səh. 471-472), “Əl-muqniə fi əvvəli`l-mavcudat” (“Təlxisu`l-Muhassal”da, səh. 473-474), “Əl-ismə” (“Təlxisu`l-Muhassal”da, səh. 525) kimi kəlama dair risalələri də mövcuddur. Bütün bunlar, Tusinin kəlama dair sambalı bir əsərinin olmadığını iddia edən bəzi sovet dövrü tədqiqatçıların bu iddialarının əsassız olduğunu sübut edir.⁸

Son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Nəsirəddin Tusi İslam kəlamında “mütəəxxirun kəlamı” adı verilən fəlsəfi kəlamın banilərindən biri olaraq İslam düşüncəsində yeni ciğir açan alimlər cərgəsində öz yerini tutmuşdur.

⁸ bax. Fərman Eyvazov, *Dahi Alim ve Filosof*, Bakı, 1981, səh. 6.

ƏDƏBİYYAT

1. Babərti, Əkmələddin. Şərhu't-Təcrid. Nuruosmaniye Kitabxanası (əlyazma əsər), nömrə: 2160
2. Eyvazov, Fərman. Dahi Alim ve Filosof. Bakı, 1981
3. Hilli, İbn Mutahhar (əllamə). Kəşfu'l-murad. təhqiq edən: Həsən Həsənzadə Amuli, hicri-qəməri 1425
4. Qaraməliki, Muhəmməd Həsən Qədrdan. Kəlam-e fəlsəfi. Qum, hicri-şəmsi 1383
5. Quşçu, Əli. Şərhu't-Təcrid (Siyalkuti'nin "Həşiyə alə Şərhi'l-Məvaqif" adlı əsərinin kənarında). İstanbul, hicri-qəməri 1311
6. Razi, Fəxrəddin. Muhəssal ("Təlxisu'l-Muhəssal"la birlikdə). Beyrut, 1405/1985
7. Razi, Fəxrəddin. Nihayətu'l-uqul. Süleymaniye Kitabxanası Ragıp Paşa bölümü (əlyazma əsər), nömrə:597
8. Şeyx Müfid. Əvailu'l-məqalat. təhqiq edən: Mehdi Mühəqqiq, Tehran, hicri-qəməri 1413
9. Taşköprizadə. Miftahu's-saadə ve misbahu's-siyadə fi mavzuati'l-ulum. təhqiq edən: Kamil Bəkri, Abdolvahid Ebu'n-Nur, Qahirə, 1968, C. 1
10. Tusi, Nəsirəddin. Fusul (əl-ədillətu'l-cəliyyə fi şərhi'l-Fusuli'n-Nasiriyyə" adlı əsərlə birlikdə yayınlanmışdır). Beyrut, 1986
11. Tusi, Nəsirəddin. Qəvaidu'l-əqaid ("Təlxisu'l-Muhəssal"da) . Beyrut, 1405/1985
12. Tusi, Nəsirəddin. Şərhu'l-İşarat və't-tənbihat. təhqiq edən: Kərim Feyzi, Qum, hicri şəmsi 1383
13. Tusi, Nəsirəddin. Təcridu'l-etiqaad. Qum, hicri qəməri 1407
14. Tusi, Nəsirəddin. Təlxisu'l-Muhəssal. Beyrut, 1405/1985
15. Zəhəbi. Tarixu'l-İslam və vəfəyatu'l-məşahir və'l-ə'lam : hicri 671-680. təhqiq edən: Ömər Əbdussələm Tədmuri, Beyrut, 1999/1419

SUMMARY

Nasir al-Din at-Tusi is one of the famous thinkers in Islamic thought. The ensemble of Tusi's writings amounts to approximately 150 titles on a wide variety of subjects. Tusi, than being a philosopher who establishes a system, was an eclectic thinker as being one of the founders of philosophical theology. His book *Tajrid al-'Itiqad* was a major work on Shia-Imamiyya philosophical Kalam (Islamic Scholastic Philosophy) and enjoyed widespread popularity. Tusi's influence has been significant in the development of science especially in the development of Islamic philosophical theology.

РАЗИОМЕ

Насираддин Туси один из известных мыслителей в исламской мысли. Он является автором более 150 книг. Туси, был эклектичным мыслителем являющимся одним из основателей философического богословия. Его книга Таджрид ал-етигад была главной работой шиитского философического калама (исламского философического богословия) и обладала широко распространенной популярностью. Его труды оказали огромное влияние на развитие науки особенно на развитие исламского философического богословия.